Sanat ve Hafıza*

Sanat, sözlü ve yazılı boyutuyla, bizzat "muhafaza" edici bir niteliğe sahiptir. Geçmişi, geçmiş yaşantıları, hadiseleri, adet ve alışkanlıkları, hatta mekânları muhafaza eder. Ne kadar ilgisiz de olsa, zaman ve mekân, fiziksel ve sosyal yapı, kokunun giysiye sindiği gibi siner sanat eserine. Fuzûli'nin şiirlerinde, kendi zamanının kokusu vardır. Dickens'in romanlarında kendi zamanının koşullarını buluruz. Mevlâna, kendi zamanının üslubuyla konuşur. Sadece kişiler, sosyal ve siyasal çevre değil, dağlar taşlar, bağlar bahçeler de edebiyat ve sanat eserlerinde yaşar. Ressamın tablolarında kendi zamanının sosyal ve siyasal dokusu, kendi zamanının simaları, cadde ve pazarları vardır; kendi zamanının ortamını tasvir eder onlar da. Giysiler, artık giyilmeseler bile resim ve edebiyat eserlerinde arzı endam ederler. Şehirler, artık içinde yaşanmasalar bile edebiyat ve sanat eserlerinde yaşarlar. İnsanlar, onca çeşitliliği içinde, sanat eserlerinden bakar, orada nefes alırlar. Edebiyatçı eserinde kendi zamanının sosyal, siyasal ortamını yansıtır. Artık yürünmese bile, yollar, edebiyat eserlerinde yaşar. Sisli, karlı ve dumanlı dağlar, yağmurlu ormanlar, çayırlar, ırmaklar ve dereler; onlar da edebiyat ve sanat eserlerinde daimi bir hayata kavuşurlar. Eski İstanbul resimlerine bakalım, fotoğraflara, yağlıboya tablolara; o görüntülerden bir eser var mı bugün? Evliya Çelebi'nin geçtiği yolları, gezdiği güzergâhları, konuştuğu insanları düşünelim; hangisi yaşıyor, olduğu gibi kalmış? Zaman içinde sadece insanlar, şehirler ve yollar değil, dağlar taşlar bile değişiyor. Geçmiş zaman, sanat eserlerinde yaşıyor. Sanat eserleri, kendi zamanına tanıklık ediyor. Kuşkusuz, her sanat eserinde kendi zamanını aşan ve kendi zamanıyla örtüşen yönler vardır En fantastik olanları bile, kendi zamanına değinmeden, kendi zamanından hareket etmeden, kendi zamanının tanıklığını yapmadan duramazlar.

Ahmet Haşim, *Bize Göre*'nin girişinde şöyle cümleler kullanır: "İngiliz milleti, Hint mülkünden çok Shakespeare ile mağrurdur; bilirim ki İran, yakıcı bir güneşin kavurduğu verimsiz topraklar üzerinde var olmaktan çok Hâfız-ı Şirâzi'nin düzyazısında, Behzat'ın resimlerinde ve seccadelerinin renkli bahçelerinde yaşıyor. Bilirim ki İspanya, ne Alphonse'un, ne de Primo de Rivera'nındır. Ancak kızıl karanfilli Karmen'in vatanı, ancak El Greco ve Cervantes'indir." Anadolu'nun çeşitli bölgelerinin, eserlerinde nefes aldığı yazarlar yok mudur? Gidip görmesek bile onların eserlerinde, onların kahramanlarıyla birlikte yaşarız oralarda; yollarında gezinir, tarlalarında çalışır, şehirlerinde dolaşırız. Bacasından siyah dumanlar savrulan trenlerle geçeriz ovalarından, karlı dağları seyrede seyrede. Ahmet Haşim'in yukarıdaki sözlerinde Bergson'un süresinin çağıltısı işitilir. Bilincimiz bugün kendi ortamında kendine hoş ya da kasvetli bir zemin bulurken, geçmişin etki ve çağrışımları altındadır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Bursa'da Zaman" şiirinde, hem mekân, hem mekânsal değerler, hem de bütün bunlarla geçmişten günümüze doğru, "temellük eden" bir yaşantı, bir ruh hâli; bütün bunlar şimdi ve burada yeniden yaşanır, yeniden tecrübe edilir: *"Bursa'da bir eski cami avlusu,/ Küçük şadırvanda şakırdıyan su;/ Orhan zamanından kalma bir duvar.../ Onunla bir yaşta ihtiyar çınar/ Eliyor dört yana sakin bir günü/ Bir rüyadan arta kalmanın hüznü/ İçinde gülüyor bana derinden./ Yüzlerce çeşmenin serinliğinden/ Ovanın yeşili göğün mavisi/ Ve mimarîlerin en ilâhisi."*

---

* Taşdelen, V. (2013). Sanat ve Hafıza, *Temrin*, 58, ss. 9-11.

Şiirde geçen Ulu Cami, bir mimari eser olarak eski zamanından kalma bir havayı muhafaza eder. Şiir de ondaki bu havayı muhafaza eder. Eski bir cami avlusundan şakırdayan su ve hemen oradaki ihtiyar çınar, bize eskilerden beri yaşanıp gelen "sakin bir günü" verir, ama aynı zamanda bir devrilme ve çoğalma içinde dünden bugüne, bugünden geleceğe doğru sakin bir akışın resmini de çizer. Yalnız bu değildir şiirin esinlediği duygu: o, yalnız bir şey söylemekle kalmaz, kendisi de bizzat kendi geleneğini muhafaza eder. Onda Nedim'nin İstanbul'a yazdığı gazelin sönmüş ve dinlenmiş hâlini buluruz. Bu şiirde, kendi geçmişimizden ve tarihin derinliklerinden doğru çağlayıp gelen, şimdi ve burada yapıp etmelerimizde, yaşam ve üretim biçimimizde cisimleşen ve giderek geleceğe doğru yön oluşturan bir edebiyat ve sanat geleneğinin sesi de duyulur. Şiir ve gelenek, roman ve gelenek, öykü ve gelenek üzerinde duranlar, işte bunu, bu "süregelmeyi" söylemek isterler. Biz istesek de istemesek de, sürenin sesi ve gücü bizi bir yere doğru alıp götürür. Bu akış, "tekâmül" fikrini de oluşturur.

Sanat eserini, tümüyle kendi zamanının yansıdığı bir ayna olarak da görmemek gerekir. O sadece kendi zamanını konuşan bir bilinç değil, gelecek zamanları söyleyen, kendi zamanının ötesine geçen bir bakıştır da. Eğer onları şu anda okuyup edebi bir duygulanım içine girebiliyorsak, bu onların kendi zamanlarını aşan zaman-üstü boyutuna da işaret eder. Ama sanat eserindeki evrensellik, belirli bir zaman, mekân, sosyal ve kültürel zemin içinde gerçekleşir. Sanatın kendisi bizzat muhafaza eden bir güçtür. Şiirlerimiz muhafaza eder, destanlarımız muhafaza eder, türkülerimiz muhafaza eder, fıkralarımız muhafaza eder, masallarımız muhafaza eder. Romanlarımız, öykülerimiz muhafaza eder. Sanatın en büyük iyiliklerinden biri, muhafaza etmesidir. Bu durum "estetik" niteliğin yanına "epistemolojik" bir boyut da ekler. Bu sayede eski dönemlere, onların yaşantılarına ve varoluş biçimlerine dönme imkânı buluruz. Bu özelliği ile sanat ve edebiyat eseri bir "belge" niteliği de taşır.

Şiirlerinde İstanbul'un yedi tepesinin estetik bir zarafetle parladığı, dini ve tarihi mekânların görkemle yükseldiği, boğazın uyuyan sularında güneşin ve ayın sevdalı yansımalarla oynaştığı, bu şekilde yaşanan mekânın bir medeniyet anlayışı içinde zemin bulduğu Yahya Kemal, kültür tarihimizdeki en büyük eksikliğin, nesir ve resim eksikliği olduğunu söyler; bunu bir talihsizlik olarak görür. Resim ve nesir olsaydı, sahi neyi muhafaza etmiş olurduk? Geçmişin görüntülerini, adetlerini, araç gereçlerini. Yaşama biçimini, üretim ve tüketim tarzını. Biraz daha ayrıntılandırırsak; geçmişin kıyafetlerini, evlerini, eşyalarını, çarşı pazarını, sokaklarını, yiyecek ve içeceklerini. Bir bütün olarak geçmişin dilini, varoluş formlarını. Görüşlerini, bilgilerini, fikirlerini, deneyimlerini. Şiirsel söyleyiş, her zaman sanatsal bir söyleyiştir. Bir yönüyle soylu, bir yönüyle duygulu, bir yönüyle coşkulu; ama bilgi ve düşünceyi ifade etme açısından yetersiz. Gerçekçi ve rasyonel söyleyişler, bilimsel nitelikteki mülahazalar için nesir dili gereklidir. Eğer güçlü bir nesir geleneğimiz olsaydı, bu gelenekle birlikte bilim, düşünce, fikir, sanat nitelikli eserlerin daha yaygın şekilde ortaya çıktığını görebilirdik. Batı kültürü, *mitos*'tan *logos*'a geçmekle *söz*'den *yazı*'ya, *şiir*'den *nesir*'e de geçmiş; bu şekilde dil ve bilinç felsefî bir yeterlilik de kazanmıştır. Nesir, söyleme rahatlığı, düşünceleri ifade etme yatkınlığı ile, her zaman sanatsal olma gibi bir iddia taşıyan şiire oranla daha ileri bir ifade imkânıdır.

Nesir ve resim "belge"dir. Onlar sayesinde "Geçmişte insanlar nasıl yaşardı, nasıl konuşurdu?" sorusuna gerçekçi cevaplar verilebilir. Geçmişe doğru bir yol açılabilir. Nereden geldik nereye gidiyoruz, sorusu bir cevaba kavuşabilir. Başarı ve başarısızlıklarımızın nedenleri anlaşılabilir. Geçmişin deneyimi bugüne katılabilir. Geçmiş bize gelecek duygusu sağlar. Belgeler aracılığı ile geçmişle bağlantı kesilince hafıza zayıflar. Şimdi ve buradaki varoluşumuzun anlamı anlaşılmaz olur. Bir nedensizlik duygusu içine düşeriz. Biz kimiz, neden buradayız, nereye gidiyoruz, sorularına cevap veremez oluruz. Varoluş duygumuz zayıflar. Geçmişle belgeler üzerinden değil, kurgular, beklentiler, hatta korku ve önyargılar üzerinden temasa geçince, kavrama gücümüz zayıflar. Oysa sanat eseri, kendi zamanına tanıklık eder; dünün sanatı düne bugünün sanatı bugüne. Sanat eserinin kendi zamanına tanıklık etmesi demek, onu kayıt altına alması, hafızaya çekmesi, muhafaza etmesi demektir. M.Ö. 10.000'e ait pek bilgimiz yoktur, çünkü söz konusu zaman diliminde muhafaza edici sanatlar, araç gereçler oluşmamıştı. Yazı, o diri ve biriktiren hafızasıyla henüz ortaya çıkmamıştı. Muhafaza edici sanatlar gelişseydi, yazısıyla, resmiyle, edebiyat eserleriyle; kuşkusuz eski dönemlere ilişkin daha tam, daha doyurucu bilgilerimiz olabilirdi. Tarihteki gerçek ilerleme, yazının hafızası ve biriktirici gücüyle olmuştur. Eğer yazı keşfedilmemiş olsaydı, insanoğlu hep o bir ömürlük yolda dolaşıp duracak; bilgisini, deneyimini, sözcüklerin kanadında geleceğe doğru taşımayı başaramayacaktı. Her doğan yeni baştan başlayacaktı hayatı ve dünyayı keşfetmeye. Ama yazı, o depolayan ve muhafaza eden yapısıyla, bilgiyi, duyguyu, düşünceyi, tecrübeyi, haberi, mesajı geleceğe bırakmanın yolunu da oluşturmuş; giderek geçmiş nesillerin deneyimlerinin kendisine katıldığı güçlü akan bir ırmak hâline gelmiştir. Bunun gözle görünür damarları arşivler ve kütüphanelerdir.

Bugün sanat, bütün muhafaza edici araç gereçleriyle ortaya çıkıyor. Sadece yazıyla değil, farklı teknolojik aygıtlarla da kayıt ediyor. Peki, sanat eserinin muhafaza etmesinin anlamı ne olabilir? Bundan ne beklenebilir? Öncelikle şunu: Sanat eseri, bugün, şimdi ve burada bulunanlara hitap eder, onlara seslenir. Geçmiş yaşantılara yaptığı tanıklıkla bizi zenginleştirir. Başka varoluşların kapılarını açarak yaşantılarımızı çoğaltır; bize onları yaşama ve hissetme fırsatı sunar. Onlarla karşılaşırken, kendimizle de karşılaşırız, kendimizi de tecrübe ederiz. Bu açıdan bakıldığında, sanat, yalnız güzel, hoş ve zevkli zamanlar geçirmemizi değil, farklı yaşantı durumları ile karşılaşarak onların deneyimlerini kendimize katmamızı da sağlar. Sanat eserinde biriken insanlığın büyük varoluş deneyimi, heybemizdeki azık gibidir. Bu deneyim, kendi varoluşumuz konusunda da bir bilinç oluşturur. Hayatı tüketerek değil üreterek, bilinçle ve verimli bir şekilde yaşamamızı sağlar. Sanat eseri, ister deneme, ister şiir ve roman olsun, varoluşumuzu zenginleştirir, verdiği bilinçle hissederek yaşamamızı sağlar. Bu da onun muhafaza edici gücü sayesinde gerçekleşir.

Sanat, kendi zamanından seslenir kuşkusuz, ama kendi zamanını aşarak seslenir. Kendi toplumundan bakar, ama toplumlar üstüdür. Belirli insan tiplerini konuşturur, ama aslında konuşan insanlığın dilidir. Sadece içinde yaşanılan mekânın, toplumsal yaşantıların tanıklığını yapmaz, sadece onları saklamaz; yazarının bilincini, dünyaya bakışını, fikir ve düşüncelerini de saklar. Sokrates, Platon, Mevlâna, , Yunus, Dante, Goethe çağımızda da konuşur. Onları sanki kendi çağdaşımız gibi hisseder ve düşünürüz. Bu da sanatın muhafaza edici gücü sayesinde olur. Kısaca söylemek gerekirse, muhafaza etmek sanatın doğasında var. Sanat, sözlü ve yazılı boyutuyla, bizzat "muhafaza" edici bir nitelikte ortaya çıkar; ne kadar radikal ve ilerlemeci de olsa.